

Köztársasági jellegű szervezkedési kísérlet Erdélyben

Jancsó Elemér annak idején tisztázni vélte az erdélyi jakobinus mozgalom szervezeti formáit, programját és résztvevőinek tevékenységét is. Csakhogy Jancsó — a neves történész, Trócsányi Zsolt sorait idézve — „radikális demokrata értelmiséget látott ott, ahol valójában csak modernizálódni vágyó nemesek találhatók, kifejezett szervezetet ott, ahol formálisan a szervezkedés nem bizonyítható“.

Jancsó Elemér arra alapozta megállapításait, hogy a Martinovics-féle jakobinus káté másolatát Kolozsváron is fellelték. Közel száz éve foglalkoztatja a szakembereket a Martinovics szervezte Szabadság és Egyenlőség Társasága „kátéchissé“-nek ez a példánya. Legutóbb Borbáth Károly írt róla, s megkísérelte tisztázni a káté másolójának kiletét Gedő József kolozsvári unitárius kollégiumi diák személyében. Borbáth betekintést nyújtott Gedő érettkori életébe és tevékenységébe is, jöllehet ő sem derített fényt a másolat keletkezésének körülményeire. Borbáth arra sem utalt, hogy az eredeti francia nyelvű forradalmi káté Szentmarjay, illetve Laczkovics fordította magyar nyelvű példányai közül melyik jutott el Kolozsvárra.

Ki a másoló?

A nagy francia forradalom erdélyi hatását kutatva nézte át e sorok írója az egykori kolozsvári unitárius főtanoda kéziratárának „gyanus kötetei“-t, és akadt rá a „Martinovics Kátéchissime“-t tartalmazó kéziratföredékre, melyet Kozma Gergely neve alatt *Colligatum* címmel tartanak nyilván.

A köznemesi családból származó Gedő József 1791—1798 között diákoskodott az unitáriusok főtanodájában. A franciaországi események mély nyomokat hagytak benne. A forradalom eszméi iránti lelkesedése miatt diáktársai „Gedő polgár“-nak nevezték. Könyvtárának katalógusa, melyet ugyancsak az egykori unitárius kollégium kéziratárában őriznek, arról tanúskodik, hogy szenvedélyesen gyűjtötte a forradalom eszméit propagáló kiadványokat, a magyar felvilágosodás és reformkor könyvtermékeit. Joggal jellemezte őt Borbáth „minden irodalom és tudományos igyekezet pártfogója“-ként, akit nagyrabecsült Kazinczy Ferenc és Döbrentei Gábor is.

A papi családból származó, Tordán, majd Kolozsváron diákoskodó-magántanítóskodó Kozma Gergely politikai arcukat más társadalmi körülmények alakították. Ennek ellenére mély barátság alakult ki a magántanító Kozma és a tanítvány Gedő közt.

Értelmiségi pályafutását műfordítóként kezdi. A Martinovics-féle összeesküvés résztvevője, a pesti nyomdász, Landerer Mihály buzdítására kezd fordítani. Kotzebue *Szerecsen rabokját* a kolozsvári színház Kozma fordításában játszotta. Amikor a mű később, 1802-ben nyomtatásban is megjelent, Kazinczy és Döbrentei is elismerően vélekedtek a fordításról. A Landerer-nyomda kiadványainak fordítá-

sába Gedót is bevonta. 1797 őszétől a marosszéki Szentgericén kisegítő pap. Fordít, „literatori társaság“-ot alakít, *Magyar Aurora* címmel havi közlőny kiadását tervezi Gedóval. Terjeszti az *Erdélyi Múzeumot*, könyvtárát, mely életrajzírója szerint „díszét képezhette volna gazdag urak fényes kastélyának“ is, a vidék érdeklődőinek rendelkezésére bocsátotta. Sikraszállt a nők emancipációjáért, a falusi és középfokú oktatás átszervezéséért a polgári eszmék szellemében: Pestalozzi törekvéseinek hirdetője Erdélyben. Az aranyosszéki Kövenden aggastyánként élte meg az 1848-as forradalmat. Amint később Orbán Balázs feljegyezte, „ő volt Aranyosszéken a forradalmi eszmék leglelkesebb apostola“.

A forradalmi eszmék iránt tanúsított érdeklődése miatt tehát mind Gedó, mind Kozma „gyanúsítható“ a jakobinus káté lemásolásával. Írásaik összehasonlítása azonban kétségbevonhatatlanná teszi Borbáth következtetéseinek helyességét. A másoló valóban Gedó József volt.

„1796-ban irtam pro raritate...“?

18—19 évvel a másolat keletkezése után, azaz 1815-ben, Gedó nem annyira megbánásból, hanem — Benczédi Pál szavaival élve — a „közben lábrakapott reakcióval szemben“-i „védekezésként“ bejegyzí a kézirat 400. oldalán: „...1796-ban irtam pro raritate...“ 1796-ban? Tény, hogy a kézirat első részének 311., 313., 320—321. oldalain félreérthetetlenül 1797-ben kelt írások olvashatók. Gedó tévedése kézenfekvő. A kézirat, melynek legutolsó írása éppen a „Martinovics Kátéchissé“, minden kétséget kizáróan 1797-ben készült, abban az évben, amelyben a Bonaparte tábornok vezette francia seregek fergeteges észak-olaszországi győzelmeinek hatására a forradalmi lelkesedés hullámai ismételten átcsaptak Európán.

Gedó tévedéséből következtethetünk arra is, hogy amikor az említett bejegyzéseket tette, már nem volt birtokában a teljes kéziratnak, hiszen egészében vizsgálva azt, lemásolását, összeállítását még könnyelműen sem lehet „pro raritate“-val indokolni.

A kézirat első nyomdakész része 1797-ben kerülhetett Kozmához, aki az említett év őszén elhagyta a főtanodát. Halála után könyvtárával került a kolozsvári unitárius kollégium kéziratgyűjtésébe. Így teljesen érthető, hogy az ő neve alatt jegyezték be a katalógusba.

Bár Fraknoi Vilmos már 1879-ben jelezte a forradalmi káté kolozsvári példányának létezését, Jancsó Elemér kivételével a szakértők egyike sem hasonlította össze Szentmarjay vagy Laczkovics fordításával. Jancsó azonban nem tulajdonított fontosságot annak, hogy a fordítás „Kolozsváron készülhetett“.

A forradalmi káté kolozsvári példánya tehát nem egyszerű másolat. Szentmarjay és Laczkovics fordításától mind kifejezéseiben, mind terjedelmében különböz, új fordítás, mely az V. fejezetet csak részben, a VI. (A nemességről) és VII. (A papokról) fejezetet pedig egyáltalán nem tartalmazza. Ennek ellenére „Martinovics Kátéchissé“-nek lefordítása az első magyarországi köztársasági mozgalom leverését követő és Erdélyre is kiterjedő reakció közepette nem tekinthető politikai szándék és terv nélküli tettnek. Milyen szándékkal cselekedett a fordító és másoló?

Polgári demokratikus köztársasági program

Nem ismerjük a kézirat 336—397. oldalait. A töredékekben olvasható írások azonban sokat elárulnak a szerző, a forradalmi káté fordítója és másolója céljairól. A gondos írás, keretezés, az oldalak és fogások számozása és a kézirat szerkesztési

koncepciója arra enged következtetni, hogy kiadásra szánták, és 1797-ben már részben vagy teljesen nyomdakész állapotban volt. Első része így és ekkor kerülhetett Kozmához.

A mű értelmi szerzője meghatározott célt követett a különböző szerzőktől származó, magyar, francia, latin kiadványokból, kéziratokból vett részletek, fordítások és néhány, csupán kézjeggyel ellátott eredeti munka összeválogatásában. A felvilágosodás és a francia forradalom eszméit kívánta azokban taglalni, terjeszteni.

A sajtószabadság eszméjével foglalkozik *A Gömör Vármegye Közönségének a nyomtatás iránt a [felséges] Királyi Helytartó Tanácshoz intézett 2-ik Levele...* című írás, melyet Benda Kálmán állítása szerint éppen a Kozmával is kapcsolatban levő pesti Landerer Mihály nyomdász tett először közzé.

A kereskedelem és ipar fejlesztésének hasznáról értekeznek a *Les Progrès du Commerce* című, 1761-ben Amszterdamban kiadott munkából és Melon *Sur le Commerce* című, 1735-ben írt munkájából fordított részletek, melyekhez a szerző külön megjegyzést fűz, hitet téve a forradalmi Franciaország mellett: „Hát ha most írná ez az Iro ezen Munkáját miket nem mondhatna Frantzia országnak virágzásáról [...]“, ahol „[...] a Törvénynek oltalma alatt a leg utolso, 's leg alább valo Frantzia [is] olly szabad Embernek kiáltatott [ki], fel állitott ujj Constitutio szerént, mint a leg első Grof! Melly erős indito ok az Hazának szeretésére! mely hatalmas ösztön a föld mivelésre, Katonai vitézségre, 's minden tisztéséges mesterségek gyakorlásokra, mellyek a Hazának virágoztatására tzélozhatnak!“

Bacsányi Jánosnak *A Frantzia Országi Változásokra* című verséből, Trench Frigyesztől idéz a szerző, majd méltatja az 1795. évi francia alkotmányt kidolgozó bizottság tagjait. Az alkotmányt a „Democratica Köz Társasságoknak fundamentuma“-ként jellemzi, kidolgozóit pedig „bölcs és halhatatlanságot érdemlett személyeknek“, akik „egy leg el nyomattatott Országot bölts munkájok által leg virágzobbá, leg boldogabbá, leg jobbá változtattak“. Sorait így zárja: „Illyen Férjfiakkal gazdagitson minket is a Szent gondviselés, ezek az ő valóságos teremtvényi.“

Figyelmet érdemel a G[edő] J[ózsef] tollából származó *A Fejedelem és a nép* című írás. „Nántszen azért a nép hogy Fejedelem haszna felhágjon“ — olvashatjuk fejtegetéseit. Majd a rousseau-i társadalmi szerződés elmélete alapján hangsúlyozza, hogy a nép védelem reményében bízta magát és javait a fejedelemre. Ez pedig visszaélt a nép bizalmával. Írását felhívással fejezi be: „Nemzetek hát illyen mottos bilintsben heverték. Hát eszetek meddig dühösen kénozza bigottság. Ehel akartak sirba szállani — mikor elég van. [...] Természet Tanutok; mit félték népek a tolvajt meg fogni...“

Az ujj Tavaszra című antimonarchista hangvételű dráma szerzője védelmébe veszi a francia forradalmat. Utolsó mondatában a dráma főszereplője, Brutus „Az álnokul tsalo Királyságot borzaszto vétkeiért örök lántzra békozza s ragyogja a Szent Szabadságot“.

Külön figyelmet érdemel a 320—321. oldalon található írás, mely így hangzik: „1797-ben Az Democratiai Igazgatás formája fel állitása végett egybe szövetezett Irlandusok esküvése ez:

En önként ajálom magamat az Isten előtt arra, hogy minden Vallásbéli külömbségre valo tekintet nélkül minden Irlandusok között, az Attyafiságos Egyesülést terjeszteni ügyekezem, és meg szünés nélkül azon lések, hogy az Irlandiai Népnek egy igazi, és mindenekre nézve egyenlő formájú Képviselei Gyülease állitassék fel. Ki nyilatkoztatom továbbá, hogy engemet sem reménység, sem félelem, sem büntetés, sem meg jutalmaztatás, fel nem inditanak arra, hogy ezen

ösze szövetkezett Gyülekezetek közül sem egyik, sem másik, sem pedig egyen egyen azok tagjai ellen, az ő magok kinyilatkoztatásaiért a mellyeket akár a Társaságban, akár azon kívül tejedenek, bizonyosságot tegyek, és őket be jelentsem.“

Lehet-e másként értelmezni az idézett írást, mint egy megalakulás előtt álló demokratikus jellegű társaság eskümintáját?

A továbbiakban a francia forradalom hivatalos lapja, a *Moniteur* egyik szerkesztőjének, Louvet-nak a békekötésről 1797-ben írt „elmélgedését“, a Kazinczy-féle Hamlet-fordítás egy részletét és Ányos Pálnak egy „baráttá“-hoz intézett levele töredékét olvashatjuk.

Az eredeti kézirat második részében, egy utólag betoldott fogásban találjuk Brissot-nak és Condorcet-nek az Ausztriai Ház elleni hadüzenet érdekében 1792 februárjában elhangzott beszédét, a francia nemzetgyűlés 1792. április 20-i történelmi nevezetességű hadüzenetét és végül — az eredeti kézirat szerves részeként — a közismert forradalmi kátét, „Martinovits Kátéchisissé“-t, mely összegezi a kézirat mondanivalóját.

Ismeretes, hogy a francia forradalom oly időpontban érezte hatását Erdélyben, amikor a feudalizmus mély válságba jutott. Kiéleződött Erdély és a Habsburgok, a paraszttömegek és a nemesség ellentéte. A polgári osztály még fejletlen, nem képes harcra vezetni az elnyomott tömegeket a hűbéri építmény lerombolására.

Az idősb Wesselényi Miklós vezette nemesi ellenzék hajlandó Bécs uralma megnyirbálására, bizonyos polgári átalakulások előmozdítására is, de makacsul ragaszkodik előjogaihoz, fél a paraszti tömegektől, elretten az 1792—1793-ban szárnyra kapó francia „vad-szabadság“-tól.

Az erdélyi, egyébként is gyenge társadalmi erőt képviselő demokratákat megosztották a nemzeti különbségek. Más és más utakon jártak a románok, magyarok és szászok. Elszigetelt kezdeményezéseiket gyakran alkotmányos keretek között kívánták megvalósítani, és így eleve kudarcra voltak ítélve. Egyesek a jozefinisták közül nőttek ki, és törekvéseik megvalósításához támogatást éppen Béctől remélték.

A magyarországi első köztársasági mozgalom szétverése után Erdélyre is kiterjedő vizsgálatok végképp leszerelték a nemesi ellenzékét. Már csak a Hunyad vármegyei román és magyar határőrök, a székely szabadparasztok és a haladó polgári értelmiség reménykedik. Amikor azonban Napóleon tönkrevverte Észak-Olaszországban az osztrákokat, az erdélyi radikális értelmiség soraiban ismételen merész elgondolások születtek. Kolozsvár a központja ennek az újabb forradalmi erjedésnek. Ennek terméke a forradalmi káté fordítása és másolata, a fentiekben elemzett kézirat.

Ki a fordító és ki az értelmi szerző?

A kézirat másolója, Gedő József és a magyarországi radikális demokrata értelmiség kapcsolatáról nem tudunk. Ezzel szemben Kozma Gergely a jakobinus mozgalomban való részvétele miatt először halálra, majd tíz évi börtönre ítélte Landerer Mihály nyomdájának a kiadványait fordítja. Benda Kálmántól tudjuk, hogy Landerer a jakobinus káté német és latin nyelvű példányait is megkapta Verseghy Ferentől, aki őt arra buzdította, hogy másoltassa le a kátét, és mutassa

meg ismerőseinek is. Landerer később, letartóztatásakor, tagadta ugyan, hogy bárkinek megmutatta volna a kátét, ennek ellenére valószínűk tartjuk, hogy éppen a forradalmi káté szóban forgó példányának valamelyike jutott el Kozmához. Ő fordította le, a kézirat átmásolását pedig barátjára, Gedőre bízta.

Vajon kizárólag Kozma a káté fordításának és a kézirat összeállításának értelmi szerzője?

Az unitáriusok kolozsvári főtanodájában különös előszeretettel forgatták a francia forradalomról szóló kiadványokat. Olvasták a forradalom hivatalos lapját, ismerték Thomas Paine-nek a forradalom védelmére írott híres művét, *Az ember jogait*, melyet németből a tanoda matematika- és filozófiatanára, Körmöczi János magyarrá is lefordított. Olvasták Bacsányi János, Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Verseyhy Ferenc munkáit, a Szacsvai Sándor szerkesztette *Bécsi Magyar Kurirt*.

Kitől, kinek a révén jutottak a diákok ezekhez a munkákhoz? A Landererrel kapcsolatban levő Kozma Gergelytől? Körmöczi Jánostól, aki 1794-ben ment külföldi „akadémiá“-ra, és aki 1797-től már a főtanoda tanára? Augusztinovics Pál unitárius bécsi ágenstől, akinek levelezéséből kitűnik, hogy olvasta a francia lapokat, majd a főtanodának ajándékozta a *Moniteur* teljes gyűjteményét? Szacsvai Sándortól, akiről Jakab Elek elmondja, hogy miután 1793-ban eltiltották a *Magyar Kurir* szerkesztésétől, Kolozsváron telepedett le, és a főtanoda diákjaival gyakran elbeszélgetett?

A megnyugtató válasz még alaposabb bizonyításra szorul. Ennek ellenére Szacsvai kiállása a francia forradalom mellett, kapcsolata a diákokkal, Kozma életpályája, kapcsolata a magyarországi jakobinus Landererrel, Körmöczinek Borbáth Károly írásából is ismert későbbi ténykedése — úgy véljük — feljogosítanak arra, hogy a gyanúnk rájuk essék.

Talán nem tévedünk, ha az ismertetett tények alapján a jakobinus káté kolozsvári fordítóját, a kátét tartalmazó kézirat és az ezzel elindítandó demokratikus köztársasági szervezkedés értelmi szerzőit Kozma Gergelyben, Szacsvai Sándorban és Körmöczi Jánosban látjuk.

És az esélyek?

Feltételezzük, hogy a forradalmi mű terjesztésében Szacsvainak Erdély legkülönbözőbb vidékein élő polgári elemekkel, értelmiségiekkel, kismanesekkel, szabadparasztokkal még a *Magyar Kurir* szerkesztése idején kialakult kapcsolataira kívántak támaszkodni. Fejlett erdélyi polgári osztály hiányában azonban a köztársasági mozgalom sikerességének esélyei eleve csekélyek voltak.

Ez a radikális polgári értelmiség elindította kezdeményezés tehát később bontakozott ki és függetlenül attól a „jakobinus“, de nemesi ellenzéki mozgalomtól, amelyet Jancsó Elemér és Trócsányi Zsolt mutatott be. Mindez azt bizonyítja, hogy a jövőben az erdélyi jakobinus mozgalom kutatásának az eddigiektől eltérő, új utakon kell kibontakoznia. Az első erdélyi demokratikus köztársasági jellegű szervezkedési kísérlet tanulmányozásának 175 év elmúltával el kell foglalnia hazánk történetében az őt megillető helyet.